

CENTCELLES, DE LLUÍS PONS D'ICART A LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER

Jaume Massó Carballido

Tot i que Centcelles és un indret (terme, lloc, església o parròquia) citat en diferents documents medievals,⁽¹⁾ les primeres referències pròpiament arqueològiques sobre Centcelles les trobem al *Libro de las grandezas y cosas memorables de la ciudad de Tarragona*, de Lluís Pons d'Icart (1518/1520 - 1578), editat per primer cop a Lleida l'any 1572 (per bé que hi ha exemplars que porten un plec afegit, datat el 1573, amb una nova coberta i la fe d'errates). És cert que Pons no va saber donar una cronologia del tot precisa a un dels monuments més importants de l'arqueologia paleocristiana tarraconense, però hem de tenir en compte quins eren els coneixements de l'època i cal recordar que encara faltaven més de tres-cents anys perquè els mosaics i les pintures que decoren la cúpula de l'edifici principal fossin (re)descoberts. Pons considerà molt correctament que la construcció de «Censellas» era romana, però li va semblar que era un edifici relacionat amb l'emperador Adrià (que, com sabem, va ser a la ciutat l'hivern del 122-123), a partir d'una determinada referència sense relació directa amb Tàrraco:

Cerca de la Villa de Constantin se muestra un muy antiquissimo edificio que se dize Censellas y sin duda es obra de los Romanos. Dize Ioan Baptista Ignacio que Hadriano principe auctoria Cæcilio centum Cellas centum iudicibus qui se presente causas audirent cum sederet extruxit. Que diere dezir que dize Cæcilio que Hadriano principe instituyo o fundo cien sillas para cien juezes que delante de Hadriano oyessen las causas. / Aunque esto se aplique segun dize el Reuerendissimo señor don Antonio Agustin obispo de Lerida en aquel lugar de Centcellas que es cerca de Puzol, podria ser tambien pues es cierto que Hadriano fue en Tarragona vn invierno, do tuuo cortes, [...] que fuesse mandado hazer por Hadriano y en las medallas que de Hadriano se hallan en Tarragona en el reuerso de ellas esta pintada vna silla, y vn personaje en figura de muger que esta assentado en la silla, y las letras al rededor dizen IVSTITIA AVGVSTI Que quiere dezir, la justicia de Augusto, y a la otra parte esta la figura de Hadriano, y assi el dicho edificio en caso que no fuesse hecho

(1) Vegeu, per exemple, J. CUBELLS I LLORENS, «Fonts d'informació sobre Centcelles», *Estudis de Constantí*, núm. 3 (1987), p. 81-93, i A. BENET I CLARÀ, «La donació de Centcelles al monestir de Ripoll», *Quaderns d'Història Tarraconense* (Tarragona), núm. VII (1988), p. 55-61.

por el Emperador Hadriano, sin duda seruia para el mesmo effeto, pues es cierto que a la ciudad de Tarragona venian a tomar justicia quarenta y quatro ciudades, según dize Plinio dela natural historia enel libro tercero capitulo segundo [...].⁽²⁾

Tot i que he d'advertir que l'article que esteu llegint no pretén ser exhaustiu i que només hi he recollit els testimonis que –al meu entendre– he considerat més importants o prou significatius,⁽³⁾ cal dir que la breu notícia arqueològica de Pons suara esmentada és pràcticament l'única font impresa que he pogut registrar dels segles XVI, XVII o XVIII. És evident que la distància que hi ha entre Centcelles i les construccions romanes conservades a la ciutat de Tarragona, una distància que ara ens pot semblar petita, va ser durant molt de temps la principal causa del seu desconeixement pels estudiosos de l'arqueologia i pels viatgers més interessats pels vestigis de l'antiguitat. De tota manera, no deixa de ser curiós que cap dels il·lustrats que es van ocupar més o menys detingudament de les restes de Tàrraco, com els eclesiàstics Ramon Foguet (1729-1794), Enrique Flórez (1702-1773) o Carlos Benito González de Posada (1745-1831), no ens hagi deixat, que sapiguem, ni un sol document d'interès sobre el monument constantinenc.⁽⁴⁾

Ja al començament del segle XIX, el francès Alexandre de Laborde (1773-1842) visità Tarragona mentre preparava el seu famós *Voyage pittoresque*.⁽⁵⁾ També van venir a la ciutat, i hi van romandre una bona temporada, dos col·laboradors seus, els arquitectes i hàbils dibuixants Jacques Moulinier (1753-1828) i Jean o François Ligier (n. circa 1755).⁽⁶⁾ Ens consta que Moulinier i Ligier ja eren treballant a la ciutat de Tarragona i a les rodalies l'any 1802, i que van poder assistir a la inauguració oficial –pel rei

(2) L. PONS D'ICART, *Libro de las grandezas y cosas memorables de la ciudad de Tarragona*, Lleida, 1572[-1573], folis 325 verso i 326 recto. Faig servir la segona edició de l'obra, quasi facsímil, publicada a Lleida l'any 1883.

(3) Bona part del text que segueix ha estat extret, amb la revisió i els complements que m'han semblat adients, de l'article de J. MASSÓ CARBALLIDO, «Notes sobre els orígens de l'arqueologia paleocristiana a Tarragona», inclòs al volum de *Tarraco christiana ciuitas* (a cura de J. M. Macias Solé i Andreu Muñoz Melgar), editat per l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 2013, p. 31-42.

(4) Vegeu J. MASSÓ CARBALLIDO, «La recuperación arqueológica de Tàrraco en el siglo XVIII», *Iluminismo e Illustración. Le antichità e il loro protagonisti in Spagna e in Italia nel XVIII secolo* (a cura de J. Beltrán Fortes, B. Cacciotti, X. Dupré Raventós i B. Palma Venetucci), «L'Erma» di Bretschneider, Roma, 2003, p. 215-229.

(5) A. DE LABORDE, *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, tom I, París, 1806. Hi ha una edició en català, de la part corresponent a Catalunya: *Viatge pintoresc i històric. El Principat* (a cura d'O. Valls i J. Massot), Montserrat, 1974. A la nota 93, de la pàgina 173 d'aquesta darrera edició, Josep Massot va confondre les restes arquitectòniques representades a la làmina LVII, corresponents a un edifici encara parcialment conservat al costat de la Necròpolis Paleocristiana de Tarragona, amb les de Centcelles; diria que la confusió de Massot fou deguda a que no imaginà que Laborde i els seus col·laboradors deixessin de dibuixar un monument tan important.

(6) Trec les dates biogràfiques de J. CASANOVAS I MIRÓ & F. M. QUÍLEZ I CORELLA, *El viatge a Espanya d'Alexandre de Laborde (1806-1820). Dibuixos preparatoris*, catàleg de l'exposició del Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2006, p. 82, 88 i pàssim. Val a dir que Ligier hi és designat amb el nom de François, tot i que és probable que es digués Jean-François. D'altra banda, al peu d'unes quantes làmines del *Voyage pittoresque* el cognom d'aquest arquitecte apareix clarament com a Legier, la qual cosa no ajuda a precisar com es deia realment; vegeu J. MASSÓ CARBALLIDO, «Tàrraco: una aproximació a través dels gravats (segles XVI i XIX)», *Felix Tarraco*, catàleg de l'exposició del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona, 1993, p. 4-12.

**LIBRO DELAS GRAN
dezas y cosas memorables de
la ciudad de Tarragona.**

*Hecho por el Licenciado Luyís Pons de Ycart gentil hombre y
Doctor en derechos natural de la misma ciudad.*

*Impreso en Lerida por Juan de Villanueva y Pedro
de Robles. Año 1573.*

Coberta de 1573 del *Libro de las grandezas y cosas memorables de Tarragona*, de Lluís Pons d'Icart.

Centelles, al començament del segle XIX. Dibuix preparatori (no inclòs a l'edició) per al *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, d'Alexandre de Laborde. © Biblioteca de l'Institut National d'Historie de l'Art (París).

Carles IV– dels treballs de construcció del nou port tarragoní.⁽⁷⁾ Laborde, molt assenyadament, i a més de la col·laboració del ja citat González de Posada,⁽⁸⁾ cercà també la d'un altre important personatge tarragoní de l'època, el científic Antoni de Martí i Franquès (1750-1832), una col·laboració confirmada per l'esment que Laborde en va fer al seu llibre i per les dues cartes d'agraïment que li adreçà el 1805.⁽⁹⁾ Posada i Martí, doncs, orientaren i facilitaren la tasca dels francesos.

(7) J. RUIZ I PORTA, «El canonge González de Posada», *Boletín Arqueológico* (Tarragona), èp. II, núm. 4 (1914), p. 131, transcriu un document –procedent de l'arxiu municipal– en què s'esmenten «los dibujantes del Viaje pintoresco de España, que se hallaban diseñando lo perteneciente à Tarragona, D.ⁿ Santiago Moulinier, y D.ⁿ Juan Liger», els darrers mesos de 1802. Val a dir que Laborde, al seu comentari a la làmina XLVIII del *Voyage*, tot parlant de l'acte d'inauguració reial de les obres del port, només cita la presència coetània de Moulinier a la ciutat, per bé que el dibuix que va servir per fer la làmina suara esmentada és signat per Ligier.

(8) Laborde, al text corresponent a la làmina LVIII del primer tom del *Voyage pittoresque*, no dubtà en considerar «le chanoine don Carlos de Posada» com a «habile antiquaire, et digne successeur de Antonio Augustin, de Finestes, de Foguet, etc.». Sobre la gran activitat arqueològica portada a terme pel canonge Posada a Tarragona des de 1792, vegeu el completíssim llibre de J. REMESAL RODRÍGUEZ & J. M. PÉREZ SUÑÉ, *Carlos Benito González de Posada (1745-1831): Vida y obra de un ilustrado entre Asturias y Cataluña*, Real Academia de la Historia, Madrid, 2013.

(9) Vegeu A. QUINTANA I MARÍ, *Antoni de Martí i Franquès*, Barcelona, 1935, p. 169 i 264. A la mateixa obra, p. 261-262, Quintana va transcriure una carta tramesa a Martí –el 24 de Brumari de l'any 14 de la República Francesa [1806]– pel cònsol francès a Barcelona, Mr. Viot, qui li comunicà que Laborde havia quedat «tres satisfait de la petite tournée qu'il vient de faire en Catalogne, et surtout de l'acueil dont vous l'avez honoré par ma recommandation; il m'a chargé de vous en temoigner sa tres vive reconnaissance que je partage avec lui, et donc je vous prie d'agreer les expresions».

Centcelles, als anys quaranta del segle XX. © Arxiu fotogràfic de l'Institut Arqueològic Alemany (Madrid).

Laborde, Moulinier i Ligier van fer *in situ* un gran nombre de croquis, plantes, alçats i tota mena de dibuixos preparatoris dels principals edificis antics, medievals i moderns, i de diversos objectes de caràcter arqueològic (com escultures, inscripcions i àdhuc fragments de ceràmica), uns dibuixos que havien de servir per elaborar –ja a França– les planxes dels gravats que il·lustrarien l'ambiciosa obra. Un dels tres (potser Moulinier) es va desplaçar fins a Constantí i va dibuixar una esplèndida perspectiva del conjunt monumental de Centcelles. El dibuix de Centcelles, però, no va ser un dels finalment seleccionats per fer-ne un gravat i quedà a fora de l'edició impresa del *Voyage*, que esdevingué per a tot Europa el millor exponent –sobretot gràfic– de l'excelsionat monumental de Tarragona. Afortunadament, el dibuix original no es va perdre i es conserva actualment a la biblioteca de l'Institut National d'Histoire de l'Art (INHA), al fons procedent de la col·lecció de Jacques Doucet i amb el número d'inventari 20.869. No he tingut l'oportunitat de veure directament l'original, però del web de l'INHA, <http://bibliotheque-numerique.inha.fr>, he extret la imatge que acompanya aquest article i que és la més antiga que conec de Centcelles.⁽¹⁰⁾ Segur que pagaria la pena de fer una edició facsímil d'aquest dibuix, a escala 1:1.

(10) Que jo sàpiga, i fins al moment en què redacto aquest article (juliol de 2013), el dibuix «inèdit» de Centcelles només ha estat publicat (en versió impresa) per J. MASSÓ CARBALLIDO, «Notes sobre els orígens de l'arqueologia paleocristiana a Tarragona», *Tarraco christiana ciuitas*, obra citada, Tarragona, 2013, p. 33. En vaig conèixer l'existència gràcies al bon amic i col·lega Eduard Riu-Barrera.

Uns quaranta anys més tard, l'advocat i polític Pascual Madoz (1806-1870), al seu conegut *Diccionario geográfico-estadístico-histórico*, va fer una descripció brevíssima del lloc de «Sensellas», vagament derivada del que ja havia dit Pons al segle XVI:

[...] no tiene cas[erío] alguno; solo se ven varios trozos de un antiquísimo edificio enteramente derruido, en el que se supone por tradicion, que hubo un tribunal en tiempo de los romanos.⁽¹¹⁾

Sembla clar que Madoz no va tenir en consideració la construcció coberta amb cúpula i que es va limitar a una simple referència a les ruïnes annexes; és possible que ni tan sols visités l'indret.

El segon testimoni bibliogràfic destacable no va aparèixer fins el 1849, al llibre *Tarragona Monumental*, publicat pel notari i historiador tarragoní Joan Francesc Albiñana i de Borràs (1802-1868) i per l'arxiver i historiador reusenc Andreu de Bofarull i Brocà (1810-1882). Ara bé, la referència que hi trobem sobre Centcelles tampoc no és gaire reeixida i més aviat reforça la cronologia apuntada per Pons d'Icart, amb l'esment d'una moneda d'Adrià trobada a l'indret:

en el término de Centselles, entre la villa de Constantí y el rio Francolí, se han descubierto vestijios de habitaciones, pavimentos, urnas cinerarias y algunas medallas, de las cuales poseemos una de Adriano, cuyos restos atestiguan una villa ó granja romana. Sin embargo algunos cronistas tomando el derivado del nombre moderno latin *centum cellæ* cien sillas, suponen que en tal sitio se hallaria el Consejo ó Senado del Convento Jurídico de Tarragona, cuyo error queda desvanecido con las inscripciones lapidarias que atestiguan su existencia en las basílicas del Foro, á mas de que, es errónea é infundada semejante idea si se considera su distancia de la Ciudad; cuya circunstancia seria enteramente opuesta á los usos y prácticas romanas.⁽¹²⁾

La figura preponderant i més representativa del període és Bonaventura Hernández Sanahuja (1810-1891), inspector d'Antiguitats i director del Museu Arqueològic de Tarragona.⁽¹³⁾ Una de les seves primeres publicacions destacades fou *El Indicador Arqueológico de Tarragona*, una veritable guia itinerària que va escriure en col·laboració amb el seu amic i també apreciable arqueòleg i dibuixant Josep Maria de Torres i Sedó (1800-1874). Pel que fa al conjunt arqueològic de Centcelles, Hernández i Torres consideraren que la forma suposadament originària del nom, *Centum Cellæ*,

(11) P. MADUZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, tom VI, Madrid, 1847, p. 311.

(12) F. ALBIÑANA I DE BORRÀS & A. DE BOFARULL I BROCÀ, *Tarragona Monumental, ó sea Descripcion histórica y artística de todas sus antiguedades y monumentos celtas y romanos* (hi ha exemplars amb una redacció diferent en la part final del títol, perquè originalment havia de ser una obra de més d'un volum), Tarragona, 1849, p. 177-178.

(13) Vegeu J. MASSÓ CARBALLIDO, «Bonaventura Hernández Sanahuja i l'arqueologia urbana de Tarragona», *Un home per a la Història. Homenatge a Bonaventura Hernández Sanahuja*, catàleg del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona, 1992, p. 40-55, i A. SOBERANAS LLEÓ & J. MASSÓ CARBALLIDO, *Bibliografía impresa de Bonaventura Hernández Sanahuja*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1992.

«significa *Cien celdas* y tenemos motivo para creer que era un cuartel ó habitacion para cien soldados», i van concloure, tot seguit:

Encima de las ruinas de este edificio romano [el de les suposades cent cel·les] se levantó una basílica cristiana despues de expulsados los moros de esta comarca, y aun se ven las paredes de un edificio contiguo que tiene toda la apariencia de un monasterio habiendo siempre conservado la denominacion algo bastardeada de *Centsellas*. De todos modos ni estas ruinas ni las de Mongons merecen la pena de ser visitadas.⁽¹⁴⁾

Hernández havia visitat detingudament Centcelles l'any 1859, arran de la troballa d'una inscripció romana (RIT 906) a prop del conjunt arqueològic. Va redactar aleshores una «Reseña histórico-descriptiva de las ruinas de Censellas (Centum-cellae), existentes á media legua de Tarragona», una ressenya o informe que va trametre tot seguit a la Real Academia de la Historia, de Madrid. No he pogut veure aquest manuscrit, però en tinc una referència (extreta d'una llista bibliogràfica d'obres del mateix Hernández) que informa que el treball anava acompanyat d'una làmina «que representa la vista de las ruinas y el plano topográfico».⁽¹⁵⁾

L'any 1877 es va produir, però, el (re)descobrimient del mosaic de la cúpula de Centcelles, una circumstància que va augmentar extraordinàriament l'interès pel monument. L'acabat notari tarragoní Antoni Soler i Soler, que n'era el propietari,⁽¹⁶⁾ va comunicar –per mitjà d'una carta datada a Tarragona el dimarts 23 d'octubre– la troballa al seu fill Conrad,⁽¹⁷⁾ que aleshores estudiava Dret a Barcelona:

[...] hace algun tiempo habia notado que habiendose desgajado algunos pedazos de yeso de la cupula en San Bartolome se observaban varios dibujos, pero creyendo que serian pinturas gastadas y de poco merito no di importancia a aquel suceso, mas dias atras estuvo el Padre Sallares con otros compañeros suyos para visitar aquellas ruinas

(14) B. HERNÁNDEZ SANAHUJA & J. M. de TORRES, *El Indicador Arqueológico de Tarragona. Manual descriptivo de las antigüedades que se conservan en dicha ciudad y sus cercanías, con designacion de los puntos donde se encuentran y ruta que debe seguirse para recorrerlos con facilidad*, Tarragona, 1867, p. 155. D'aquesta guia n'hi ha una reedició en facsimil, publicada per l'Ajuntament de Tarragona l'any 1982.

(15) Hernández també en va fer referència en un estudi publicat força anys després: «conviene hacer la descripción detallada de estos notables restos, como la hicimos en Septiembre de 1859, los cuales a la sazón no habían aun recibido modificación alguna, y se hallaban tal como existían en tiempos de nuestros abuelos: levantamos el plano de todas aquellas ruinas, y dibujamos en perspectiva la iglesia y el baptisterio, y además los otros edificios anexos del monasterio, los que hoy ya no existen. / El actual propietario de aquel predio rústico ha quitado algunas de dichas ruinas, que estorbaban las labores agrícolas de aquellos terrenos; pero nos queda el plano levantado antes de proceder á la expresada mejora [*sic*]». B. HERNÁNDEZ SANAHUJA, *El Pretorio de Augusto en Tarragona. Estudios histórico-arqueológicos en indagación de los principales acontecimientos ocurridos en su recinto desde su fundación hasta la invasión de los árabes*, Tarragona, 1888, p. 70 (dins l'apèndix núm. 1, «Basílica bizantina de Centcellas y duración del paganismo en la ciudad de Tarragona»).

(16) Vegeu S.-J. ROVIRA I GÓMEZ, *La desamortització de Madoz a la provincia de Tarragona (1859-1886)*, Tarragona, 1987, p. 84.

(17) Conrad Soler i Salvador (1855-1893) va arribar a ser alcalde de Tarragona, els anys 1891 i 1892; va substituir –precisament– el seu germà Juli Pau Soler i Salvador (1856-1903), que ho havia estat entre 1890 i 1891. Vegeu J. LLORENS I GRAU, «Germans tarragonins que van ser alcaldes», *El Punt* (ed. Camp de Tarragona - Terres de l'Ebre), any VII, núm. 2101, 1 de juliol de 2002, p. 5.

y la casualidad les hizo descubrir que toda la cúpula era un mosaico de merito y en su visita levantaron una acta para hacer constar dicho descubrimiento.⁽¹⁸⁾ Al día siguiente que fue el sábado me dieron noticia de dicho descubrimiento y esta tarde provisto de gemelos y teniendo preparadas dos escaleras de mano he ido a San Bartolome con Hernandez[,] ⁽¹⁹⁾ Fabregas⁽²⁰⁾ y Pablo y verdaderamente hemos visto que toda la parte de la cupula en donde se habia desgajado el yeso era un mosaico, distinguiendose dos caras bien conservadas y varias figuras cuyo verdadero merito no hemos podido apreciar ni tampoco la epoca, siendo preciso para ello descrostar todo el yeso que cubre el mosaico y entonces podra saberse la epoca por el traje de las figuras y por su representacion. De todos modos el descubrimiento es notable y muchos seran los curiosos que visitaran a S. Bartolome, cuando esta tarde he ido alla he encontrado todos los principales de Constanti que me estaban aguardando deseosos de satisfacer su curiosidad. / En un principio me dijeron que estaba dibujada en aquellos mosaicos esta ciudad y las montañas de Montserrat mas solo hemos podido descubrir una cosa que parece un muro y tal vez cuando se haya quitado todo el enyesado de la cupula se descubra algun edificio, por de pronto puedo decirte que no se ven ni esta ciudad ni dichas montañas. / Aunque como sabes tenia intencion de cubrir y asegurar dicho edificio no tenia intencion de hacerlo por ahora pues mi objeto era hacer la casa despues de concluidas las obras de la que habitamos[,] pero en vista de tal acontecimiento que esta llamando la atencion de todo Constanti y que lo llamara de esta y otros puntos he resuelto cubrirlo desde luego para evitar que las aguas filtren y cerrarlo con una puerta para resguardarlo de los niños que podrian malear el mosaico que en algunas partes lo esta bastante. / El diario de esa [de Barcelona] probablemente traera el acta levantada por el Padre Sallares y los de esta [de Tarragona] se ocuparan de dicho acontecimiento con mayor detalle tan luego como yo haya desyesado las paredes[,] trabajo que requiere mucho cuidado pero que nos dara mucha luz para la verdadera aprecia [sic] de tan notable obra. / Deseo veas à mi amigo Bofarull y le participes todo lo ocurrido para que cuando venga haga una visita a Centsellas,⁽²¹⁾ saludandole de mi parte como a su apreciable familia.⁽²²⁾

Deu anys després, el 1888, Antoni Soler va informar per escrit al president de la Societat Arqueològica Tarraconense (n'era soci des de 1847) sobre la realització

(18) No he sabut trobar, per ara, cap altra notícia sobre aquest sacerdot anomenat Sallarès (o Sellarès), possiblement un professor o erudit barceloní, ni tampoc cap article sobre Centcelles, en la premsa de l'època, signat per ell o pels seus «companyans».

(19) Evidentment, era Bonaventura Hernández Sanahuja.

(20) Segurament era l'advocat i polític tarragoní Josep-Salvi Fàbregas i Domingo (mort el 1915), que fou –entre altres càrrecs– president de la Societat Arqueològica Tarraconense (1887-1901) i de la Comissió provincial de Monuments (1906).

(21) Probablement es tractava de l'historiador i polígraf reusenc Antoni de Bofarull i Brocà (1821-1892), aleshores resident a Barcelona. L'any anterior, Bofarull havia publicat el primer tom de la seva coneguda i voluminosa *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña* (Barcelona, 1876), precisament dedicat a l'arqueologia i a la història antiga del Principat i en el qual encara no hi havia, lògicament, cap referència al mosaic de Centcelles. Antoni era germà de l'historiador i arxiver de Reus Andreu de Bofarull, coautor –amb Joan Francesc Albiñana– del ja citat llibre *Tarragona Monumental* (1849).

(22) Vegeu la transcripció completa del document (l'original del qual es conserva a l'arxiu de l'Institut Arqueològic Alemany de Madrid) a J. MASSÓ CARBALLIDO, «El descobriment de les pintures i del mosaic de la cúpula de Centcelles, l'any 1877, segons una carta d'Antoni Soler», *Estudis de Constantí*, núm. 8 (1992), p. 59-70.

de diverses obres a l'edifici monumental,⁽²³⁾ «tanto para asegurarlo de una ruina inminente puesto que una de sus esquinas se habia derrumbado por completo como para ponerlo al abrigo de las humedades que perforaban la bóveda». Entre altres adobaments i reformes, Soler va manar

descubrir ó mejor desgajar todo el enyesado que cubría la parte interior de la cúpula con el cuidado que una operación tan delicada requería, á fin de que no se malease el mosaico que era de suponer se encontraría á su espalda, atendidos los restos que ya se habian descubierto. / Existia alrededor de la cúpula y antes de que empezase el mosaico, una cornisa construida con piezas de yeso al efecto que fué preciso quitar puesto que amenazaba ruina por no hallarse bien engastada en la pared, habiendo dispuesto conservar varios trozos de dicha cornisa y mandar dos de ellos al Museo Arqueológico como testimonio perenne de haber formado parte de la misma.⁽²⁴⁾ / Quitando todo el yeso que cubría la parte exterior de dicha cúpula, se ha visto que faltaban muchos trozos de mosaico antes de que se hubiese hecho dicho enyesado, pero se han descubierto muchos é importantes trozos,⁽²⁵⁾ con varias caras, manos, la figura de un caballo en bastante buen estado y trozos de paisaje que revelan muy buen gusto.⁽²⁶⁾

Les reformes que Soler va fer a l'edifici de la cúpula no van agradar gens a l'historiador, periodista i advocat tarragoní Emili Morera i Llauredó (1846-1918), tal com el lector pot comprovar si llegeix aquesta nota:

L'edifici de Centelles ha perdut, a nostre judici, bona part de sa importancia des de fa pocs anys. Es de propietat del notari En Antoni Soler y soler, y desitjant dit senyor tindre pagesos [masovers] en sa finca, tal volta sense prou aconsellar-se de persones tècniques, va cometre la mala obra de convertir lo prehuat monument en una casa de dos pisos, esmotxant los nitxos laterals pera les escales y destruint los dipòsits soterranis pera transformar-los en cup de vi. Encara fôu més grollera la obra feta en la cúpula, sots lo pretext de sa conservació: puix tolerà que-s llisés ab pegats d'argamasa molt mal posats, per l'aguant de les teseres [sic, per tessel·les] subsistents, fent desaparèixer la senyal que dexaren les caygudes, senyal que donava idea de la totalitat del dibuix, y quedant ara tot

(23) Val a dir que Centelles no seria declarat «Monumento Histórico-Artístico» estatal fins el juny de 1931, a poc de començar la Segona República, a l'igual que la catedral de Tarragona i altres construccions de mèrit.

(24) Vegeu Á. DEL ARCO Y MOLINERO, *Catálogo del Museo Arqueológico de Tarragona, con la Clasificación hecha en 1878 por D. Buenaventura Hernández Sanahuja. Continuado hasta el presente y precedido de una reseña histórica sobre su fundación, vicisitudes y acrecentamientos*, Tarragona, 1894, p. 229, núms. 3119-3121. També figuraven al *Catálogo* tres trossos solts del mosaic, descrits a les p. 206-297, núm. 2926-2928 (ja fa uns quants anys, en vaig poder veure un, al magatzem de l'actual Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, que tenia annexa una nota manuscrita d'Hernández Sanahuja).

(25) Separar la capa de guix del mosaic de la cúpula era una tasca certament complicada, sobretot amb els mitjans que es degueren d'utilitzar en aquella època. B. HERNÁNDEZ SANAHUJA, *El Pretorio de Augusto en Tarragona*, obra citada, Tarragona, 1888, p. 72, nota primera, explicà que Soler «tuvo el laudable intento de quitar el feo revoque [...], pero hubo de desistir de su ilustrado empeño, pues se halla tan adherido el revoque á las teselas ó pequeños cubos que forman el mosaico, que al arrancar la costra que lo cubre, siguen las teselas, puesto que tienen más adherencia á esta que á la argamasa antigua que las sirve de asiento: vista esta grandísima dificultad se creyó más conveniente dejarlo como está, que destruirlo».

(26) J. MASSÓ CARBALLIDO, «Centelles a la darrería del segle XIX», *Estudis de Constantí*, núm. 7 (1991), p. 13.

l'edifici verament desnaturalitzat de son primitiu caràcter. ¡Es llàstima que persones d'il·lustració prengan resolucions d'aquesta naturalesa, sense una seguretat complerta de son bon procedir, y es més llàstima en una obra tan originalíssima, que no cab dupte de que era, y es encara, un dels monuments més típics de la nostra terra [!].⁽²⁷⁾

Amb les diguem-ne noves parts del mosaic posades a la vista, l'opinió d'Hernández expressada a *El Indicador Arqueológico* va canviar radicalment i passà a considerar l'edifici principal de Centcelles una «basílica bizantina»:

Lo notable y característico del templo de Centcellas es, que el interior de la cúpula está revestido de un hermoso mosaico, formado de pequeñas teselas ó cubos de piedras de colores, semejante á los romanos, adorno que también decoraba los templos bizantinos de la Persia, de la Siria y de todos los que mandó construir Constantino y su madre Santa Elena; y he aquí otra de las pruebas de que la basílica de Centcellas es exclusivamente bizantina, y que por consecuencia debe remontarse á una grande antigüedad: ignórase la causa ó motivo que obligó a embadurnar en tiempos posteriores sus paredes, especialmente las del interior de la cúpula, así es que hace ocho ó diez años se ignoraba la existencia del precioso adorno que desde su origen la cubría; pero la casualidad hizo que se desprendieran trozos de este burdo revestimiento, descubriéndose casualmente parte del mosaico, el cual representa con vivos colores paisajes, palacios ó quintas de recreo, y lo más notable, figuras de personas y animales de tamaño natural.⁽²⁸⁾

Per tot això, i per altres conceptes, hipòtesis i especulacions històriques que estalvio al lector, Hernández va considerar finalment aquest «curioso é importante edificio, puramente bizantino, [...] dignísimo de ser conocido por los artistas y aficionados; evidentemente es el único de su clase y género que se conserva en España, y se remonta á los primeros tiempos del cristianismo».⁽²⁹⁾

L'arqueòleg i crític d'art sevillà Narciso Sentenach y Cabañas (1853-1925) –que substituí transitòriament Hernández, després que aquest hagués mort, al front del Museu Arqueològic–⁽³⁰⁾ publicà, a l'important setmanari madrileny *La Ilustración Española y Americana*, un article divulgatiu sobre les bel·leses de l'arqueologia tarragonina, en què va fer referència expressa al sarcòfag de Bethesda que es troba encastat al damunt d'una de les portes romàniques de la façana de la catedral i a altres «restes cristianes» conservades a la ciutat –que no detallà–, dins d'un discurs més aviat apologetic i espanyolista, que no reproduiré. Sentenach dedicà només un paràgraf de l'article a la vil·la de Centcelles, tot i que –curiosament– sense esmentar-ne el nom:

A alguna distancia de ella [de la ciutat de Tarragona] se observa interesantísima ruina, perteneciente sin duda á las termas de la *villa* donde el emperador Adriano, el gran archi-

(27) E. MORERA I LLAURADÓ, *Provincia de Tarragona*, vol. IV de la «Geografía General de Catalunya» dirigida per F. Carreras i Candi, Barcelona, [1910,] p. 200, nota 36.

(28) B. HERNÁNDEZ SANAHUJA, *El Pretorio de Augusto en Tarragona*, obra citada, Tarragona, 1888, p. 72.

(29) B. HERNÁNDEZ SANAHUJA, *El Pretorio de Augusto en Tarragona*, obra citada, Tarragona, 1888, p. 35, nota primera.

(30) Sentenach va ser el responsable interí del Museu de Tarragona entre 1892 i el 16 de setembre de 1893 (el 13 de març de 1894 fou traslladat finalment al Museo Arqueológico Nacional, de Madrid).

tecto entre los césares, pasó larga temporada convaleciendo de tenaz enfermedad. Consiste en amplia rotonda, quizá un *caldarium*, ó departamento de baño caliente, con la gran especialidad de estar coronado por extensa cúpula revestida de un bellissimo mosaico teselar, semejante en mucho, por su composición, al célebre de Palestrina, característico de la época de este emperador, y ejemplar único en su clase que conocemos.⁽³¹⁾

Una de les fites de la historiografia tarraconense és, sens dubte, la molt voluminosa *Tarragona Cristiana* d'Emili Morera i Llauradó (ja esmentat). Val a dir, però, que en aquesta obra Morera s'equivocà de manera palmària en opinar sobre les imatges o escenes que aleshores eren visibles –parcialment, és clar– al mosaic de la cúpula de Centcelles:

[...] Que el resto del edificio resulta también romano y de carácter pagano, lo comprueban perfectamente los dibujos del mosaico, pues en ellos no se observa la menor señal cristiana, antes bien, aparecen varias figuras, que pueden representar perfectamente algún paisaje mitológico, y aún alguna se halla enteramente desnuda, sin el menor carácter honesto y propio de los templos cristianos.⁽³²⁾

El 1893, Centcelles fou objecte d'una visita tècnica certament referenciable. El grup era format per dos arqueòlegs andalusos aleshores destinats a Tarragona, Ángel del Arco y Molinero (1862-1925) i Narciso Sentenach (director i conservador o auxiliar, respectivament, del Museu Arqueològic), i per dos tarragonins, el repetidament citat historiador Emili Morera i l'arquitecte provincial Ramon Salas Ricomà (1848-1926). Cinc anys després, Ángel del Arco va publicar un informe sobre el monument, producte d'aquella anterior visita i d'una de posterior que havia fet ell mateix en companyia del «distinguido arqueólogo y abogado de Madrid D. Francisco Belda» (i també fotògraf, atès que va captar unes quantes imatges del conjunt arqueològic, dues de les quals va reproduir del Arco). Entre altres coses, el nou director del Museu (des del 22 de setembre de 1893, compte) afirmà que

Debido a mis escitaciones [*sic*], el propietario de las ruinas, D. Antonio Soler, hizo limpiar la cúpula de la capilla, realizó en ella algunas obras de conservación, y con este motivo se pudo estudiar el mosaico, descubriéndose en él algunas figuras de carácter enteramente romano. Creció con esto mi interés, y en una última y reciente excursión [...] se hizo limpiar parte del mosaico con grandes dificultades, apareciendo numerosas figuras varoniles, todas con indumentaria romana, y una enteramente desnuda; una *biga* de caballos [*sic*]; una escena de caza, donde varios hombres cogen una fiera; una colmena [*sic*]; un perro que sigue á un hombre conduciendo un caballo y algunas otras figuras. / La carencia de luz y de medios para obtener buenas fotografías (ya se sacaron algunas, pero sin condiciones para el fotograbado) no me permiten dar una idea exacta del carácter del mosaico; pero es indudable que su fabricación es romana, y sus asuntos enteramente profanos y aún inmorales [*sic*], como el varon desnudo. No puede, por

(31) N. SENTENACH, «Tarragona Monumental. II», *La Ilustración Española y Americana* (Madrid), any XXXVIII, núm. XLI, 8 de novembre de 1894, p. 274.

(32) E. MORERA LLAURADÓ, *Tarragona Cristiana. Historia del Arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña la Nueva)*, tom I, Tarragona, 1897, p. 156. Hi ha una reedició facsimil d'aquest tom, publicada per la Diputació de Tarragona l'any 1981.

tanto, la basílica de Centcelles ser de construcció bizantina; el edifici totu es romanu; las ruinas laterales, romanas: aquellas construcciones fueron las *termas* de Adriano; lo que el señor Hernández llamó cripta era el desagüe del *aquarium*. / Ahora bien, en lo que el Sr. Hernández estuvo acertado fué en afirmar que la basílica de Centcellas debe ser considerada como el primer templo cristiano de Tarragona. / Utilizando el edificio de las *termas*, que ya por su forma se prestaba para convertirlo en capilla, revistieron los cristianos la cúpula, sin duda por lo profano de sus figuras, construyeron á ambos lados del edificio dos pequeños recintos abovedados para sacristía y baptisterio, y trocaron en templo consagrado á Dios lo que hasta entonces había sido lugar dedicado á los placeres del paganismo. [...] Tal vez en la basílica de Centcellas habrá que buscar el asiento y refugio del cristianismo tarraconense en el nebuloso período que sigue á su destrucción por los bárbaros del Norte; acaso Centcelles conservó como Arca Santa el fuego de la religión, que prendiendo en los habitantes de la postrada Tarraco, escogió entre ellos á sus santos y á sus mártires; tal vez en Centcellas se prestó culto á la fé católica, durante aquella época en que Tarragona, unas veces en poder de cristianos, otras en manos de sarracenos, permaneció desmantelada y desierta hasta que restauró en ella el cristianismo la gloriosa cruzada de San Olegario...⁽³³⁾

Malgrat l'opinió d'Emili Morera i d'Ángel del Arco, i els dubtes i imprecisions d'uns quants investigadors més (com Vicente Lampérez,⁽³⁴⁾ o Josep Puig i Cadafalch,⁽³⁵⁾ entre d'altres), l'evidència arqueològica es va anar imposant a mesura que avançà el segle xx.⁽³⁶⁾ A les primeres dècades, les recerques *in situ* i els estudis detallats del prevere Josep Gudiol i Cunill (1872-1931), catedràtic d'Arqueologia Sagrada del Seminari de Vic i, sobretot, de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner (1849-1923) van posar de manifest el caràcter paleocristià del mosaic de la cúpula de Centcelles. Fou decisiva la realització directa de calcs i de dibuixos reconstructius dels mosaics i les pintures, que van permetre identificar millor determinats personatges i les escenes que s'hi representaven. Els dibuixos elaborats el 1901 per diversos alumnes de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona, dirigits pel professor Antoni Gallissà, van despertar l'interès de mossèn Gudiol, qui l'any següent visità Centcelles per fer-ne l'autòpsia crítica. El 1909 es va portar a terme una nova expedició d'estudiants d'arquitectura, ara dirigits per Domènech i Montaner (que segurament ja havia conegut el monument mentre es portaven a terme algunes de les seves diferents obres professionals a Reus i a altres

(33) Á. DEL ARCO Y MOLINERO, «Notas arqueológicas de la diócesis de Tarragona, II. Iglesia de Constantí - Centcellas», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, núm. 4 (1898), p. 184-188 (el text és datat a Tarragona el 15 de març de 1898). Vegeu també J. MASSÓ CARBALLIDO, «Centcelles a la darrerria del segle XIX», *Estudis de Constantí*, núm. 7 (1991), p. 7-22.

(34) V. LAMPÉREZ Y ROMEA, *Historia de la arquitectura cristiana española*, volum I, Madrid, 1930, p. 116-117. Lampérez havia visitat Centcelles el 9 de juliol de 1904 i va dibuixar una planta del conjunt arquitectònic.

(35) J. PUIG I CADAVALCH, A. DE FALGUERA & J. GODAY, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, volum I, Barcelona, 1909, p. 135-137.

(36) Des del final del segle XIX, Centcelles va començar a rebre un més que considerable nombre de visites d'arqueòlegs, d'historiadors de l'art, d'acadèmics, d'estudiosos, de professors, d'estudiants i de tota mena de curiosos. Vegeu, per exemple, S. GINESTA SALAS, «Excursió col·lectiva á Centcellas. Dia 3 de juliol de 1883. Acta», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* (Barcelona), núm. 65-66 (1884), p. 27-31, i C. D'ARAGONÉS [pseudònim de Joan FERRATÉ], «Centcellas. Excursió del 12 de Febrer de 1911, per la "Secció Excursionista del Centre de Lectura"», *Athenæum* (Reus), any II, núm. 5 (1911), p. 74-76.

localitats pròximes),⁽³⁷⁾ que van produir una destacable col·lecció d'acolorides aquarel·les. A més, el culte patrici tarragoní Carles de Morenes de Tord (1831-1906), quart baró de les Quatre Torres, va encarregar a Joan Molas l'execució d'una làmina amb el dibuix general (i altres de detall) de la decoració de la cúpula, que fou coneguda i utilitzada per Domènech i per altres autors.⁽³⁸⁾

El 1910, Emili Morera va aprofitar la publicació del volum de Tarragona de la *Geografia General de Catalunya*, que dirigia Francesc Carreras i Candi, per ampliar i revisar el que havia dit anteriorment sobre la cúpula de Centcelles, un «monument d'íestimable preu que-ns resta del temps de l'Espanya romana, encara que determinats autors l'han fet nadíu del període wissigoth». En parlar de la decoració, Morera explicà que el mosaic formava «diferents quadros ahont artistes desconeguts exposaren payssatges y arguments mitològichs e històrichs y pintaren la naturalesa; no hi ha cap dupte que responen a obrers de primer ordre y a un projecte de grandesa inherent a la personalitat de a qui va dedicar-se la preuada obra», però –tot i descriure uns quants d'aquests «quadros», com el del «jove nú devant d'un lleó», és a dir, la representació de Daniel a la fossa dels lleons, i malgrat reproduir la làmina general patrocinada pel baró de les Quatre Torres– es veu que no acabava de decidir-se a apreciar-hi una iconografia cristiana. Al final, nogensmenys, recull la notícia de la recent excursió dels universitaris de l'Escola d'Arquitectura i la nova interpretació consegüent:

Últimament, en les vagues del istiu de 1909, los alumnes de le [*sic*] Escola d'arquitectura de Barcelona, dirigits per lo sabi arquitecte En Lluís Domènech, passaren a Centcelles y dibuxaren tots los passatges de la cèlebre cúpula ab la deguda perfecció y exactitut, treball exposat en dita Escola, y lo examen dels dibuxos havèm de confessar que-ns fà duptar de si lo monument es pagà, o si té no poques reminiscencies cristianes, en quin cas no-s podria atribuir al temps del emperador Adrià, ans bé sería del període romà-cristià o del wissigoth, especialment en lo que pertany a la construcció del mosàych abans descrit.⁽³⁹⁾

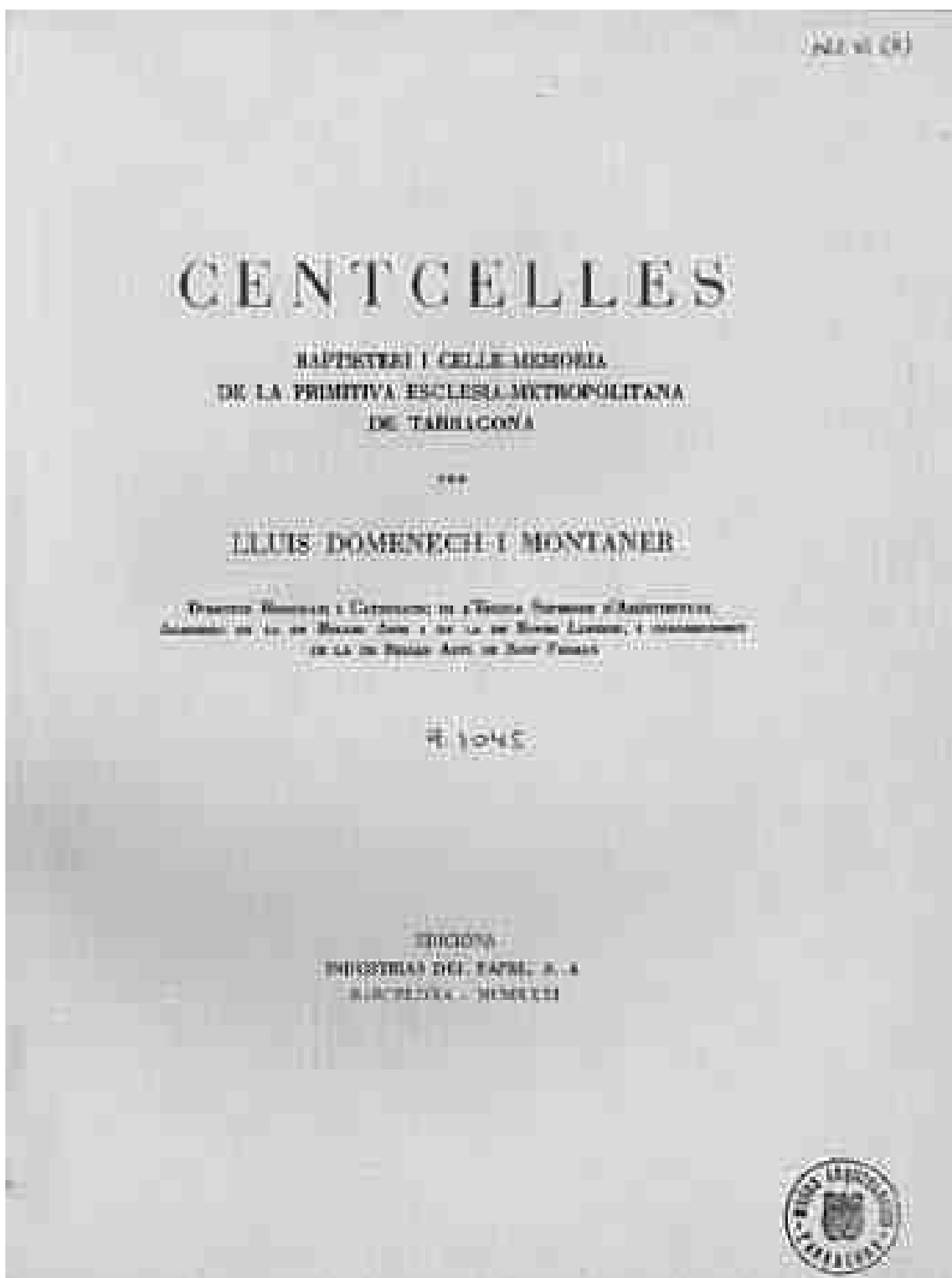
El 14 de febrer de 1914, Domènech i Montaner va dictar a Tarragona una conferència –organitzada per la Societat Arqueològica Tarraconense– en què explicà detalladament, amb projecció d'imatges, les característiques i la iconografia del mosaic de Centcelles.⁽⁴⁰⁾ En una ressenya publicada al diari catòlic tarragoní *La Cruz*, es ressaltà la «sagacitat» del conferenciant i el caràcter cristià de bona part de les escenes del mosaic:

(37) Vegeu L. FIGUERAS, M. MANADÉ & F. TARRATS BOU, *Domènech i Montaner. El seu llegat tarragoní*, ForBooks Edicions, Barcelona, 2010, en què es reproduïxen també diversos documents gràfics sobre Centcelles conservats a l'Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya - Barcelona.

(38) En una nota necrològica sobre Carles de Morenes (o Morenés), redactada per Emili Morera i publicada en un número extraordinari del *Boletín Arqueológico* aparegut el 1906, es fa constar (p. xxiii) que «cuando el pasado mes de febrero [...] otra enfermedad grave llevó al sepulcro á nuestro compatriota, amontonaba [...] materiales, destinados á ampliar el estudio de Hernandez [Sanahuja] sobre el monumento de Centcellas y rectificar su opinión, que juzgó el resto arqueológico como de labra bizantina, correspondiente al siglo VI ó VII de nuestra Era».

(39) E. MORERA I LLAURADÓ, *Provincia de Tarragona*, obra citada, Barcelona, [1910,] p. 198-203.

(40) Ja havia fet una conferència similar, a l'Ateneu de Barcelona, l'any 1912.

Coberta del llibre pòstum de Lluís Domènech i Montaner, *Centelles. Baptisteri i celle-memoria de la primitiva església-metropolitana de Tarragona* (1931).

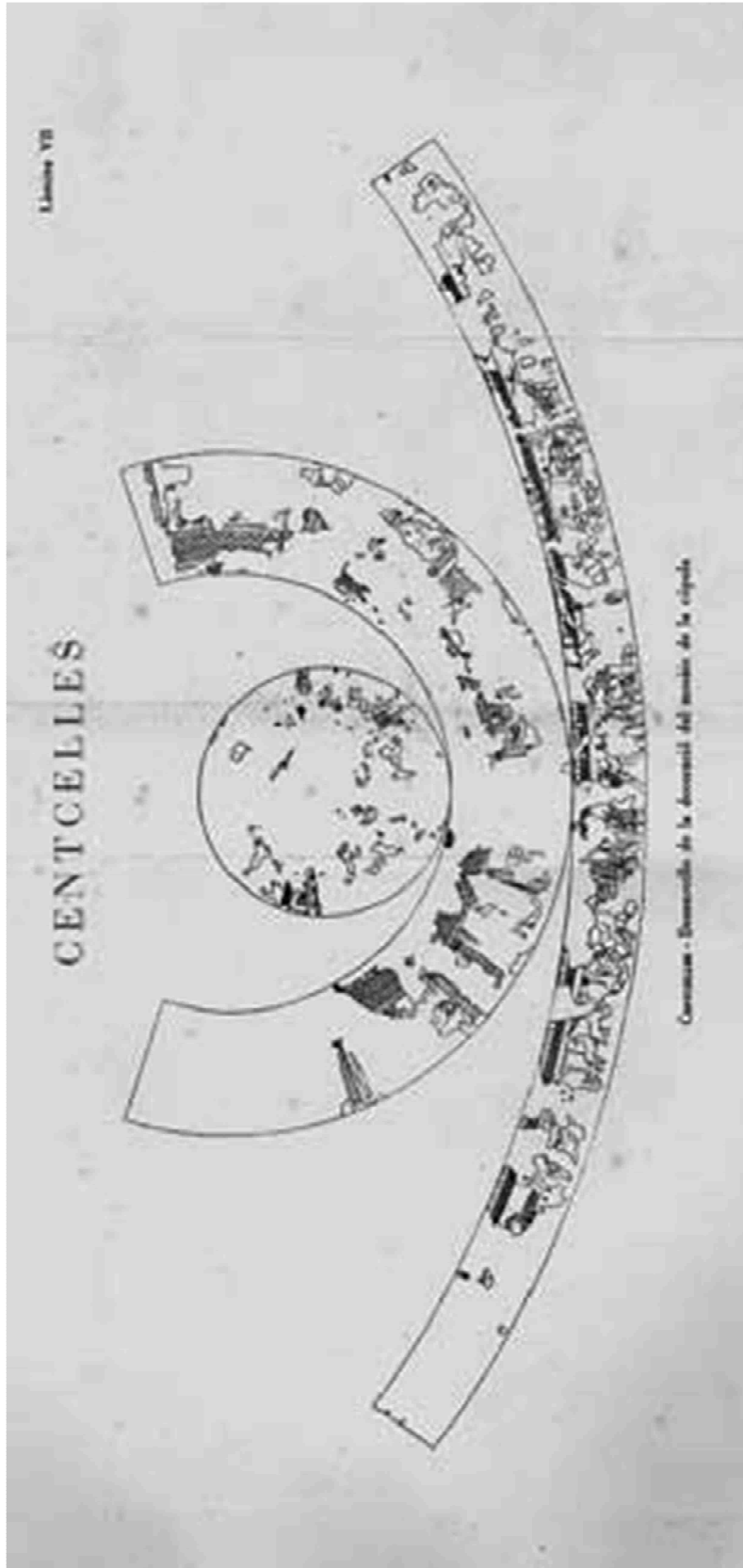
¿Fué cristiano el edificio del campo de Tarragona? Sí, pues aparte de las conjeturas fundadas en textos referentes a la vida de San Fructuoso, la traza del edificio y la ornamentación de la cúpula, aunque hoy reducida a escasísimos y menudos fragmentos, convencen de ello irrefragablemente. [...] En los fragmentos adivinó el Sr. Domenech escenas que eran el habitual ornato de los primitivos edificios cristianos: la vendimia, Daniel en el lago [sic] de los leones, los mancebos en el horno de Babilonia, etc., y venía en seguida la comprobación mediante escenas completas, copiadas de otros edificios religiosos de aquella época, que reproducía la proyección, y cuyos detalles coincidían con las conservadas en la cúpula de Centcellas.⁽⁴¹⁾

Uns quants anys després, el 1921, Domènech i Montaner va poder veure imprès el seu estudi sobre Centcelles, que li va servir com a discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i en el qual –entre altres coses– va continuar afirmant que l'edifici en qüestió havia fet «temporal o continuament [...] les funcions de l'Església episcopal o metropolitana de Tarragona, en el culte dels seus Sants màrtirs».⁽⁴²⁾ Domènech va continuar treballant sobre el tema pràcticament fins a la seva mort, el 28 de desembre de 1923, i el 1931 fou publicada –a cura del seu fill Fèlix– una edició pòstuma de la seva obra, millorada –respecte a la de 1921– quant a les il·lustracions, però gairebé idèntica pel que fa al text.⁽⁴³⁾

(41) Faig servir la transcripció, de la ressenya del diari *La Cruz*, que es publicà a la «Crónica» del *Boletín Arqueológico* (Tarragona), èp. II, núm. 1 (1914), p. 62-64.

(42) L. DOMÈNECH I MONTANER, «Centcelles. Baptisteri y *cellæ-memorix* de la primitiva església metropolitana de Tarragona», dins *Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona en la solemne recepció pública de D. Lluís Domenech y Montaner el dia 5 de juny de 1921*, Barcelona, 1921 (pel que fa a la cita, p. 42-43).

(43) L. DOMÈNECH I MONTANER, *Centcelles. Baptisteri i celle-memoria de la primitiva església-metropolitana de Tarragona*, Barcelona, 1931.

Làmina amb el desenvolupament de les escenes del mosaic de la cúpula de Centelles, del llibre pòstum de Lluís Domènech i Montaner (1931).